

О. Ходимчук,
ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ
України, м. Київ

ПСИХІЧНІ АНОМАЛІЇ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Демократичні перетворення та судово-правова реформа, що відбуваються в країні, прийняття нового кримінального законодавства та введення нової категорії осудності – обмежена осудність актуалізували давно існуючу в науці і практиці проблему психічних аномалій. Проблема зв'язку вчинення злочинів особами з психічними аномаліями не є новою і єдиного погляду на її вирішення в спеціальній літературі та практичній діяльності правоохоронних та медичних органів сьогодні не має. Порушення правильної оцінки оточуючого світу, розлади поведінки призводять до того, що вчинки осіб, які мають розлади психіки, часто бачаться незвичайними, а інколи небезпечними для них самих та оточуючих. Саме ця обставина призводить інколи до деякого змішування патології психічної з антисуспільною, злочинною поведінкою нормальних людей. Суспільний прогрес висуває високі вимоги до психологічної надійності, до соматичного та психічного здоров'я людини. В той же час у всіх країнах світу відмічається зростання психогенності населення, яка обумовлюється комплексом негараздів сьогодення. Причому, як свідчить медична практика, зростання кількості психічно хворих випереджує зростання рівня приросту населення. Ця проблема має і криминологічний аспект: зростання кількості психічно хворих серед населення оказує також негативний вплив на стан правопорядку, на особистість злочинця. Особливого значення набувають граничні стани психіки особи, що не виключають її осудності і часто є джерелом конфліктів у міжособистісному спілкуванні та можуть проявлятися як "каталізатори" антисуспільної поведінки. Тому вони потребують не лише соціальної та медичної, але і юридичної оцінки.

Психічні аномалії у літературі розглядаються як усі розлади психічної діяльності, що не досягли психотичного рівня і не виключають осудності, але тягнуть особистісні зміни, які можуть призвести до відхилень у поведінці.¹ Такі аномалії включають в себе психопатію, олігофренію у формі дебільності, алкоголізм, наркоманію, остаточної прояви черепно – мозкових травмувань, органічні захворювання центральної нервової системи, епілепсію, судинні захворювання з психічними змінами, шизофренію в стані стійкої ремісії та деякі інші психічні розлади та хвороби. Найрозповсюдженішими аномаліями сьогодні є алкоголізм та наркоманія, інші ж аномалії розподіляються таким чином залежно від ступеня розповсюженості: психопатія, остаточної прояви черепно – мозкових травмувань, органічні захворювання центральної нервової системи, олігофренія в стані легкої дебільності, судинні захворювання з психічними змінами, реактивні стани, шизофренія у стійкої ремісії та епілепсія.

Алкоголізм – тяжке хронічне захворювання, що виникає внаслідок систематичного вживання спиртних напоїв та розвитку психічної та фізичної залежності. Алкоголізм є складною медико – соціальною та правовою проблемою. Криминологічне значення алкоголізму проявляється в тому, що він сприяє розвитку психічних аномалій, що в свою чергу мають криминогенне значення, а саме психопатій та психопатичних рис характеру, і, отже, вчиненню злочинних дій особами, що страждають такими аномаліями. Незалежно від ступеня сп'яніння, людина залишається осудною. Фізіологічне ж сп'яніння в будь-якій його стадії не виключає осудності і воно не є психічним захворюванням або хворобливим станом, тому суб'єкт за вчинене у стані фізіологічного сп'яніння діяння підлягає кримінальній відповідальності в повному обсязі.

Наркоманія. Наркоманія – це явище, яке має не тільки клінічний, а і медико – соціальний та юридичний характер; це захворювання, що пов'язано із патологічним (хворобливим) потягом до вживанням лікарських та нелікарських речовин, що законодавчо віднесені до списку наркотичних речовин. Наркоманія – явище медичне, а наркотизм – юридичне, це негативне соціальне явище, пов'язане з наркоманією, а також з пияцтвом, алкоголізмом, токсикоманією, являє собою сукупність антисуспільних діянь (осіб, що їх скоїли), зумовлених хворобливою залежністю людського організму від постійного вживання наркотичних засобів². Систематичне вживання наркотичних препаратів постійно супроводжується суттєвими перетвореннями особистісних рис хворого (морально - етична деградація) та нерідко ознаками органічного ураження мозку. Тобто, криминологічне значення наркоманії полягає в тому, що з кожним роком катастрофічно зростає рівень споживання наркотичних речовин, зменшується вік наркоманів – сьогодні це молоді люди віком від 10 років (а іноді і молодше), збільшується кількість злочинів, що вчинюються наркоманами, переважно це тяжкі злочини (умисні вбивства), які вчиняються з однією лише метою – знайти кошти для придбання нової дози. Лише за 2000³ рік було вчинено 32 умисних вбивства особами, що на момент його вчинення перебували у стані наркотичного збудження.

Олігофренія (буквально – слабоумство) – вроджене або набуте (в перші три роки життя) слабоумство, що виражається в недорозвитку психіки в цілому, переважно інтелекту, понятійного мислення внаслідок враження головного мозку на ранніх етапах розвитку (внутриутробно, в перші місяці та роки життя) або обумовлене спадковим неповноцінністю мозку. Розповсюдженість олігофренії робить її криминологічною та медичною проблемою. Прийнято виокремлювати в залежності від глибини недорозвитку психіки три ступеня враженості олігофренії: ідіотію, імбецильність дебільність. Криминологію цікавить лише дебільність, оскільки при імбецильності та ідіотії людина не може бути осудною. Дебільність (легка розумова відсталість) зустрічається значно частіше, ніж два останні ступені (до 80% усіх форм олігофренії).

Наступна по розповсюженості серед злочинців психічна аномалія – **психопатія**. Походження психопатій залишається не досить зрозумілим. Одні дослідники вважають психопатії вродженим стражданням; інші вважають, що спотворення (сексуальні) виникають протягом життя людини під впливом несприятливих умов виховання; треті розглядають походження психопатій як сполучання вроджених та таких, що діють на ранньому періоді життя причин⁴. Ця хвороба є наслідком довгого розвитку людини у ненормальній, такій, що травмує психіку соціальної ситуації, особливо якщо її організм послаблюється супутніми хворобами соматичного характеру. Захворювання психопатів – злочинців є соціальними за походженням, породженими ситуацією у найближчому оточенні. Більшість осіб, що має схильність до цього захворювання, взагалі не вчинює антисоціальних вчинків. В тих же випадках, коли такі дії вчиняються, вони обумовлені негативним впливом середовища, алкоголізмом, несприятливою ситуацією в родині, матеріальною скрутою. Особи, що страждають на психопатію, вчинюють переважно насильницькі та статеві злочини. Для криминології являє значний інтерес група сексуальних психопатій, що проявляються у спотвореному напрямі статевого потягу. До них відносяться: гомосексуалізм (у чоловіків – мужолозтво, у жінок – лесб'янство), садизм, мазохизм, ексгибіціоналізм, содомія, геронтофілія, педофілія, а також підвищення статевого потягу (сатириазис – у чоловіків, німфоманія – у жінок). Ці статеві спотворення викликають необхідність особливих підходів при лікуванні та проведенні судово-психіатричної експертизи. Деякі з цих статевих перверсій є кримінально караними.

Психічні аномалії, що не виключають осудності, мають різні причини. Вони можуть бути породженими, перш за все, спадковими захворюваннями; по – друге, травматичними ураженнями мозку та центральної нервової системи; по – третє,

різними внутрішніми захворюваннями не спадкового походження; по – четверте, зовнішніми несприятливими обставинами, стресовими ситуаціями.

Вплив психічних аномалій на суспільно небезпечну поведінку. При психічних аномаліях, що не виключають осудність, зберігається зв'язок із зовнішнім світом та детермінація ним психічної діяльності та вчинків людини, хоча і з певними психічними змінами. Психічні аномалії в певних випадках знижують опір до впливу ситуацій, в тому числі конфліктних; створюють перешкоди для розвитку соціально корисних рис особистості, особливо для її адаптації до зовнішнього середовища; послаблюють механізми внутрішнього контролю; звужують можливості вибору рішень та варіантів поведінки; полегшують реалізацію імпульсивних, випадкових, неосмислених, в тому числі протиправних вчинків. Все це негативно відображується на розвитку особи та може сприяти злочинній поведінці.

Щодо кримінальної відповідальності осіб з психічними вадами: законодавці зробили лише півкроку для вирішення цього питання – ввели нову статтю у Кримінальний кодекс України, ст. 20 – обмежена осудність, а щодо питання, чи можуть психічні аномалії виступати як обставина, що пом'якшує відповідальність – в новому кримінальному законодавстві нічого не зазначається. На відміну – в КК Росії в ст.22 зазначено, що психічні аномалії виступають як обставини, що враховуються судом при призначенні покарання, тобто можуть виступати як обставини, що пом'якшують відповідальність. Будучи психічним ставленням суб'єкта до своєї кримінально каранної поведінки та її юридичних наслідків, ступінь провини суттєво залежить від обсягу усвідомлення суб'єкта злочину суспільної небезпечності вчинюваного діяння, характеру регуляції кримінальної поведінки, передбачення і бажання суспільно небезпечних наслідків. У свою чергу обсяг усвідомлення суспільної небезпечності здійсненого делікту та довільна регуляція протиправної поведінки залежить від ступеня вираженості психічних аномалій. З цього випливає, що психічні аномалії як обставини, що пом'якшують відповідальність, можуть бути реалізованими лише через правову категорію обмеженої осудності, яку введено до нового кримінального законодавства.

Література

1. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. *Кримінальна патопсихологія.* – М., 1991.
2. Антонян Ю.М., Бородин С.В. *Преступность и психические аномалии.* – М.: Наука, 1987.
3. Дубинин Н.П., Карпе И.И., Кудрявцев В.Н. *Генетика. Поведение. Ответственность.* – М., 1982.
4. Морозов Г.В. *Судебная психиатрия.*– М.: Юрид. Лит., 1990.
5. Жариков Н.М., Тюльпан Ю.Г. *Психиатрия.*– М., 2000.
6. Зелинский А.Ф. *Кримінальна психологія.*– К., 1999.
7. *Юридична енциклопедія.*– К., 1998 – Т.1,2.
8. *Інформаційно - статистичний збірник про осіб, що вчинили злочини на території України за 1996 – 2000 р.*
9. *Право України.* – 1999.– № 1.
10. *Стислий словник кримінологічних термінів.*– К., 2000.

¹ Антонян Ю.М., Бородин С.В. - Преступность и психические аномалии. - М.: Наука, 1987. - С. 9.

² Стислий словник кримінологічних термінів. - К., 2000.

³ Інформаційно – статистичний збірник про осіб, що вчинили злочини на території України за 1996 – 2000 р.

⁴ Морозов Г.В. Судебная психиатрия. - М.: Юрид. Лит., 1990. - С. 177.